

ההתפתחויות בסיפור מתברר כי הבעל המקנא יצא וידו על התחתונה! דומה בעינינו כי גדולה בסיפור זה הביקורת על הבעל אף יותר מביקורות אחרות של חז"ל בנידון.

7. המטרונה רבי יוסי (ויקרא רבה, פרשה ח א)

בספרות אגדה א' (תשס"ב), עמ' 23-24, מובא המקור וגם המקבילה בכראשית רבה (ראה להלן) וגם ספרות נבחרת.

- 1 מטרונה שאלה את רבי יוסי בן חלפותא,
אמרה לו: לבמה ימים ברא הקב"ה את עולמו?
אמר לה: לששה ימים,
דכתיב "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות לא, יז).
5 אמרה לו: מיכן ואילך מה יושב ועושה?
אמר לה: יושב ומזוג וזוגים,
בתו שלפלוני לפלוני, אשתו שלפלוני לפלוני, ממונו שלפלוני לפלוני.
אמרה לו: כמה עבדים וכמה שפחות יש לי, ולשעה קלה אני מזונתן.
אמר לה: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני המקום בקריעת ים סוף,
10 דכתיב "אלהים מושב יחידים ביתה" (תהלים סח, ז).
הלך לו רבי יוסי בן חלפותא לביתו.
מה עשתה?
שלקה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות,
אמרה להן: פלוני יסב פלניתא ופלנית יסב פלן.¹
15 מן צפרא אתו לנבה,²
דין פציע ראשיה, דין שמיקא עיניה, דין תכירא דיה, ודין תכירא רגליה.³
דין אמר לית אנא בעי הדא, ודא אמרה לית אנא בעי הרין.⁴
שלקה לו ואמרה לו: יפה תורתכם, נאה ומשפחת.
אמר לה: לא כך אמרתי לך,
20 אם קלה היא בעיניך, קשה לפני המקום בקריעת ים סוף,
דכתיב "אלהים מושב יחידים ביתה מוציא אסירים בפוארות" (תהלים סח, ז).

1 פלוני ישא פלנית, ואת פלנית ישא פלני.
2 בבוקר כאו אצלה.
3 זה פצוע ראשו, זה שמוטה עינו, זה שבורה ידו, וזה שבור רגלו.
4 זה אמר "אין אני רוצה את זו", וזו אומרת "אין אני רוצה את זה".

הסיפור שלפנינו מופיע גם בבראשית רבה. הבאנו גם את המקבילה הזו, מכיוון שיש הבדלים משמעותיים בין המקבילות בהתרחשות האירועים, הבדלים המשפיעים את ניתוח הספרותי של הסיפור.

המקור בבראשית רבה, פרשה סח (על פי מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 771-773)

1 מְרֹנָה שְׁאֵלָה אֶת רַבִּי יוֹסִי:

לְכַמָּה יָמִים בָּרָא הַקב"ה אֶת עוֹלָמוֹ?

אָמַר לָהּ: לְשֵׁשֶׁת יָמִים.

מֵאוֹתָהּ שָׁעָה מָהוּ עָסוּק?

5 אָמַר לָהּ: יֹאשֵׁב הוּא וּמְזוּג וְזוּגִים –

אִישׁ לְאִשָּׁה וְאִשָּׁה לְאִישׁ.

אִמְרָה לּוֹ: אִם הִרְבֵּר קָשָׁה יְכוּלָה אֲנִי לַעֲשׂוֹתוֹ.

הִלְכָה וְזוּגָה וְנִתְּנָה זֶה לָזֶה וְזֶה לָזֶה.

לְאַחַר יָמִים הִלְכוּ אֹתָם הַמְזוּגִים וְהִכּוּ זֶה אֶת זֶה וְזוֹ אֶת זֶה,

10 וְזוֹ אוֹמְרַת אִינִי נוֹטֶלֶת זֶה וְזֶה אוֹמֵר אִינִי נוֹטֵל זֶה.

אָמַר לָהּ: אִם הִרְבֵּר קָל בְּעֵינֶיךָ, קָשָׁה הוּא לְפָנַי הַקב"ה פְּקִיעַת יָם סוּף.

מַה פְּעָמָּה? "אֱלֹהִים מוֹשֵׁב יְהִידִים בְּיַתֵּהּ מוֹצִיא אֲסִירִים בְּפִשְׁרוֹת" (תהלים סח, ז).

מה למוסד הנישואין ולקריעת ים סוף?

אביגדור שנאן

הקדמה

הביטוי "קשה כקריעת ים סוף" עומד במרכז הסיפור על ר' יוסי והמטרונוה. תחילה נדייק בלשון. "קריעת ים סוף" הוא, להפתעתנו, ביטוי שאין לו יסוד במקרא. לגבי מה שאירע לו לים סוף כשעברו בו בני ישראל נמצא במקרא לשונות של בקיעה, הצפה, הובשה, ייבוש, החרבה ועוד, אך לא קריעה. בחניך נמצא לשון קריעה פעמים רבות לגבי בגד, וכן, בהשאלה, במשמעות של פתיחת חלל, הרחבת חלל או הרחבה בכלל – גם קריעת חלון בקיר הבית (ירמיה כב יד); קריעת לבב כסימן לחזרה בתשובה וקבלת דברי האלוהים אל תוך הלב (יואל ב ג); קריעת עין, איפור המרחיב את מראה העין (ירמיה ד ל); ופעם אחת, בקשר להופעת האלוהים, גם קריעת שמים (ישעיה סג יט): "לוא קרעֶנָּה שמים נְדָבָה, מפניך הרים נָלוּוּ".

הביטוי "קריעת הים" או "קריעת ים סוף" נראה אפוא להיות חידושה של העברית הבתר-מקראית. לפי הירוע לנו (ועוד נראה זאת כדוגמאות) מופיע הביטוי לראשונה כבר בספרות התנאית, כגון בפי ר' אליעזר בן הורקנוס ור' עקיבא, בסוף המאה הראשונה ובראשית המאה השנייה לספירה המקובלת. וכן הוא מוכר לנו מן הפיוט הקדום והמפורסם שבהגדה של פסח:

כמה מעלות טובות למקום עלינו

אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים – דיינו

אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלוהיהם – דיינו

אילו נתן לנו את ממתם ולא קרע לנו את הים – דיינו

אילו קרע לנו את הים ולא העבירונו בחוכו בחרבה – דיינו.

פיוט זה נכתב לדעת חוקרים רבים עוד בתקופת בית המקדש השני, שכן הוא מסתיים בכניסה לארץ ובניין המקדש (ושם הנוסח הוא "אילו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית הבחירה – דיינו") ואין הוא מוכיר את המציאות המרה שלאחר ההורבן. קשה להאמין כי אחרי התורבן היו קובעים את בניין בית המקדש כשיא ההיסטוריה וכחסד הגדול ביותר שעשה האלוהים עם עמו, מבלי לדבר על הציפייה לכנייתו המחודשת. יש גם מי שמדייק וסבור כי

* לפנינו עיבוד של המאמר "קשה כקריעת ים סוף" – או: מה למוסד הנישואין ולקריעת ים סוף?, קריעת ים סוף, חוג בית הנשיא לתנ"ך ולמקורות ישראל, י. ירושלים תשנ"ז, עמ' 23-37.

הפיוט נאמר בשעת הבאת הביכורים בימי הבית השני, ורק עם הזמן צורף אל ההגדה¹. בין כך ובין כך הזכרת קריעת לים סוף היא ביטוי של ימי הבית השני או ראשית תקופת התנאים. עניין הנס הגדול והמרשים של חציית הים וטביעת המצרים – בין שהוא מתואר בשרש קרע ובין בשרשים אחרים – בא בספרות חז"ל פעמים רבות מספור, וכמעט תמיד כדוגמה לגדולת האלוהים. חשיבותו של העניין זה גדולה עד שכללו את הזכרתו בתפילה היומיומית, בברכה שלאחר קריאת שמע, כשחרית ובערבית – שכן "הקורא את [קריאת] שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכת בכורים" (שמות רבה כב ג). וכיצד נעשית אזכרה זו? הנה לנו הנוסח המקובל כיום בנוסח אשכנז:

ממצרים גאלתנו ה' אלוהינו ומבית עבדים פדיתנו/ כל בכוריהם הרגת ובכורך גאלת/ וים סוף בקעת זדים טיבעת וידידים העברת/ וכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר (מברכת "אמת ויציב", הנאמרת לאחר קריאת שמע של שחרית).

ומדוע יש להזכיר את קריעת הים בתפילה היומיומית? על כך משיב המדרש (שם) ואומר: "לפי שכיון שקרע להם (לכני ישראל) את הים – האמינו בו". ומשמע שנס קריעת הים היה הגדול שבנסים, וגם המפפיקים בראיית יד האלוהים בהיסטוריה ובסיפור יציאת מצרים האמינו למראה הים הנסוג אמונה מלאה, דבר התואם את נושאייה של ברכת "אמת ויציב".

אך אין אני מתכוון לעסוק בכל דיונים של חכמים באירוע האדיר של בקיעת הים ואף לא בכל מקום שבו נזכר השרש קרע בקשר לים. ענייני הוא אך ורק במטבע הלשון "קריעת ים סוף" ובהופעתיה, ובעיקר בקישרה אל הנישואין.

קריעת ים סוף בספרות חז"ל

מסתבר כי הביטוי "קריעת ים סוף" מופיע כחמישים פעם בספרות חז"ל. לפעמים הוא משמש לשם הסברת הסיפור המקראי, כגון הטענה כי הקב"ה הראה לאברהם את "קריעת ים סוף" בברית בין הבתרים (מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש ט, מהדורת הורביץ-רבין עמ' 236), ולעתים הוא בא לנמק את מהלכה של העלילה המקראית, כגון הסבר לאמור בפסוק "וישמע יתרו כהן מדין חתן משה את כל אשר עשה אלוהים למשה ולישראל עמו ויבוא יתרו חותן משה אל משה אל המדבר" (שמות יח א-ד):

"וישמע יתרו" – מה שמועה שמע שבא?

מלחמת עמלק שמע ובא, דברי ר' יהושע.

ר' אלעזר המודעי אומר: מתן תורה שמע ובא

דבי אליעזר אומר: קריעת ים סוף שמע ובא, שכשעה שנקרע ים סוף נשמע מסוף העולם ועד סופו, שנאמר "ויהי כשמע כל מלכי האמרי" (יהושע ה א); והמשך הפסוק הוא

1 ראה ד' גולדשמיט, הגדה של פסח ותולדותיה, ירושלים תש"ן, עמ' 50.

"אשר הוביש ה' את מי הירדן (!) מפני בני ישראל [ימס לבבם]", וכן אמרה רחב הזונה לשלוחי יהושע "כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם" (שם ב י) (מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו א, עמ' 188).

דומה שביטוי המזולקת שבין שלושת החכמים עומדת שאלת רמותו של יתרו, חותן משה, והמניעים שהביאוהו להצטרף לעם ישראל: אימה מכוחו הצבאי של העם (עניין עמלק), משיכה אל התורה (מתן תורה) או הרושם שהותיר בו הנס שבבקיעת הים. כל אחת מן התשובות מציגה הבנה אחרת של התנהגותו של יתרו: החל מחשש מן העם הלוהם וכלה ברצון להידבק בעם בשל גדולת תורתו.

כן מופיע הביטוי "קריעת ים סוף" כהסבר למילים "ולכל המון הגדול" שבפסוק החותם את התורה: "ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל" (דברים לד יב): "ולכל היד החזקה" – זו מכת בכורות, "ולכל המורא הגדול" – זו קריעת ים סוף (ספרי דברים פ"סקא שנו, מהדורת פינקלשטיין עמ' 431). ובאותו אופן נאמר בתיאור גדולתו של האלוהים, בצד מכת בכורות ושאר אותות ועניינים של גדולה, בדברי ר' עקיבא הדרוש את דברי דוד שבספר דברי הימים ("לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההדר" [א כט יא]): כך: "לך ה' הגדולה – זו קריעת ים סוף, והגבורה – זו מכת בכורות, והתפארת – זו מתן תורה, והנצח – זו ירושלים, וההדר – זו בית המקדש" (ברכות נח ע"א).

קריעת ים סוף בנישואין

בכל הדברים אלה אין חידוש גדול, ואפשר לראות אותם כהמשך טבעי וברור לעולם המקרא המדגיש את נס קריעת ים סוף בדרכים רבות ושונות, בסיפורת, כנבואה ובשירה. והנה להפתעתנו יש ל"קריעת ים סוף" בספרות חכמים גם הופעות אחרות, שונות לחלוטין ואולי אף מנוגדות, והראשונה עניינה בנישואין². ובוזה באנו לשאלה שהצבנו בראש דברינו: מה לנישואין

2 לפני זמן לא רב נשאל מי שהיה בשעתו הראשון לציון והרב הראשי לישראל, הרב עובדיה יוסף, שאלה מעניינת בתחום ההלכה והמנהג. מסתבר כי על פי מסורת של ימי הביניים, שיסודה בצורתו של ר' יהודה החסיד (סעיף כג), אין אדם נושא לו אשה אם שם אביה הוא כשמו שלו או אם שם אמו הוא כשמה שלה (והסיבות לכך אינן מעניינינו כאן). הרב יוסף נשאל אם הרב היה הוא בתנית הכרה גמור שאי אפשר לעוקפו, או כניסוחה של השאלה, "כשנפגשים זוג השווים ביראת ה' ומידות טובות שכולם מתאימות, [האם] נבוא להפריד בין הרבקים [רק] מפני שהשמות שווים, שם התתן כשם המיו, או שם הכלה כשם חמותה?" (שאלות ותשובות יביע אומר, אבן העזר, ב, סימן ז). בתשובה ארכה ומפורטת רן הנשאל בסוגיה זו ופוסק כי מלכתחילה ראוי היה להקפיד על האיסור, אבל במקום שיש קרשי במציאת שידוך ניתן להתיר ולהקל בעניין זה. טענתו של הרב יוסף היא ש"בענייני זיווג, שקשים זיווגים בקריעת ים סוף ומכל שכן בזמן הזה שהמציאות מוכיחה עד כמה קשה לזווג זיווג נכון", אסור ששם זה יהיה הגורם המעכב. כפשרה הוא מציע לחתנים ולכלות, מה שהוצע כבר בצוואת ר' יהודה החסיד, להוסיף שם נוסף על שמם וכך יוסר התשש שמא הם עוברים על האיסור. הוספת שם, כירוד, היא שינוי מזולו וגורלו של אדם – כשם שנהוג לעשות, להבדיל, במקרה של חולה מסוכן – והמשיב בוחר באפשרות זו כדי לצאת ידי חובת האיסור ובעיקר תוך התחשבות בקשיי זיווג שבימינו.

ולקריעת ים סוף? וכך מסופר בעניינו במדרש בראשית רבה (מדרש מן המאה החמישית), סז
ד, בנוסח הרפוס (וראה מהרורת תיאודור ואלבק עמ' 771-772 [חלקו בתרגום לעברית]):

מטרונה שאלה את רבי יוסי בן חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו?
אמר לה: לששה ימים, דכתיב "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות
לא טז).

על המטרונה הזו ידוע לנו רבות מספרות חכמים. מסופר עליה שהיא ישבה בציפורי, עיר
השלטון המרכזית בגליל הדרומי, ויש בידינו קרוב לעשרים סיפורים על מפגשים בינה לבין ר'
יוסי בן חלפתא, איש המקום. מטרונה זו גילתה עניין רב ביהדות ובנושאים הקשורים אל
המקרא, והיא באה אל ר' יוסי בשאלות משאלות שונות: על בריאת האשה ועל בריאת העולם,
על הצדק האלוהי המחכא בהנהגתו בעולם ועל דמויות מקראיות כגון יוסף ויהודה. בקשר
לבריאת העולם היא מבקשת לדעת, דרך משל, מדוע ביום שני לא נאמר "כי טוב" ומדוע לא
נברא אדם הראשון נימול, אם בריית המילה היא דבר כה חשוב. בקשר לבריאת האשה היא
מבקשת לדעת מדוע נלקחה הצלע מאדם הראשון כשהוא בתרדמה, ועוד שאלות כגון אלה. מן
הסיפורים עולה דמות של אשה לא יהודיה, משכילה ומתעניינת, אשר אמנתה הדתית איננה
ברורה. לעתים נראה שהיא מעלה טענות מעין נוצריות ולעתים מצטיירת כפגאנית או גנוסטית.³
בסיפורנו המטרונה שואלת את ר' יוסי שאלה הנראית לכאורה תמימה, ור' יוסי משיב על
שאלתה – כפי שהוא עושה בכל מקום – תשובה אמיתית ומנומסת. הוא מצטט בפניה אפילו
פסוק מקראי בהוכחה לטענתו. הבריאה, אומר ר' יוסי, נעשתה כולה ונסתיימה בשישה ימים –
ועל כך המשיכה המטרונה והקשתה:

אמרה לו: מיכן ואילך מה יושב ועושה?

אמר לה: יושב ומזונג זיווגים,

בתו שלפלוני לפלוני, אשתו שלפלוני לפלוני, ממתנו שלפלוני לפלוני.

אכן, שאלה מעניינת העוסקת בסוגיית התערבותו של האלוהים במהלך העולם מאז הבריאה ועד
כה. האם יש לתאר את האלוהים רק כעילה הראשונה, כבודא, אשר משעת בריאה הפסיק לגלות
עניין במעשה ידיו ודי לו בחוקים שקבע ושעל פיהם מתנהל העולם, או שמא הוא אל מתערב,
נוכח, יומיומי, העוסק בכל הדברים המעסיקים את האדם ככל עת ובכל מקום? תשובתו של ר'
יוסי ברורה: האלוהים אינו פוסק מלהתערב במהלך חיי האדם – כל אדם – וזמנו מוקדש
כביכול לתיווך ושירוף. עיקר עניינו ב"בתו של פלוני לפלוני", כלומר בנערה המצויה ברשות
אביה (ועל כן היא קרויה "בתו של פלוני") העוברת לרשות בעלה ונעשית "אשתו של פלוני". כן
קובע האלוהים כי "אשתו של פלוני לפלוני" ו"ממתנו של פלוני לפלוני", והם ביטויים קשים

3 אולי ניתן לדמות אותה בדמות אותה אשה יפה המוצגת במרכז הפסיפס שלבית המשוחזר בציפורי, אם
כי יש לציין כי הפסיפס מאחר לזמנו של ר' יוסי.

יותר להבנה. את "אשתו של פלוני לפלוני" אפשר להבין בכמה דרכים: אפשר שהכוונה
לגירושין או התאלמנות ונישואין שניים (ומי שהיתה עד כה "אשתו של פלוני" עוברת לרשותו
של אחר), ואפשר שהכוונה לומר בפשטות כי משעה שניתנה "בתו של פלוני לפלוני" ונעשתה
"אשתו של פלוני", אומר האלוהים לרבך טוב ודואג שמצב זה יימשך. אף את "ממתנו של פלוני
לפלוני" ניתן לבאר בשתי דרכים קרובות: אפשר לומר שהכוונה לכסף העובר במקביל לנישואין
ולגירושין (נדוניה או דמי כתובה שלוקחת המגורשת אל בית בעלה השני) ואפשר לומר
שהכוונה לכסף בכלל העובר מאדם לאדם, בחינת מה שאנו אומרים כיום הכיפורים בתפילת
"ונתנה תקיף", ש"בראש השנה יקחבון וביום צום כיפור יתתמוך", ובין השאר "מי יעני ומי
יעשר", כלומר "ממתנו של פלוני לפלוני"; או בניסוח אחר, מודרני יותר: פרנסתו של אדם היא
עניין של העברת משאבים מפלוני לפלוני – וגם זה נקבע, לשיטת ר' יוסי, במרומים.

מסתבר שתשובתו של ר' יוסי עוררה את פליאתה של המטרונה. היא ציפתה מן הסתם
לתשובה על אודות דברים נשגבים, נסים ופלאים, גשמים וברקים, סופות ובעצרות, מגפות
ומלחמות, וכל כיוצא בהם, והכל במישור העולמי והלאומי, והנה ר' יוסי מספר לה על מעשים
באנשים בודדים במישור הימיומי, ועל כן הוסיפה והקשתה:

אמרה לו: כמה עבדים וכמה שפחות יש לי, ולשעה קלה אני מזווגתך.

אמר לה: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני המקום כקריעת ים סוף.

בדרושיה מברח מעט זה קוראת המטרונה תיגר על אלוהי ישראל – האם זיווג זיווגים היא כל
אופנתו? כל יכולתו? מה הרבותא במעשה זה, היא שואלת, והרי אין, לדעתה, דבר שהוא
פשוט יותר לעשייה! המטרונה מאמינה כי ב"שעה קלה" – כלומר במהירות ובלא שהדבר
ידרוש השקעה מיוחדת – היא יכולה לעשות מה שעושה אלוהי של ר' יוסי בכל יום ויום
משעות השבוע והשנה מאז הבריאה ועד עתה. תשובתו של ר' יוסי מגומסת ואדיבה: אפשר
שהדבר נראה "קל" בעיניה של המטרונה, אבל לפני הקב"ה המעשה הוא "קשה כקריעת ים
סוף". עוד נשוב לעניין זה – שהוא נושא מאמרו – ונבאר אותו, וכמיוחד עניין הלשונית
"קל" ו"קשה" הנוכחים כאן, אלא שתחילה נסיים ונראה מה עוללה ידידתנו המטרונה ומה אירע
לה:

הלך לו ר' יוסי בר חלפתא לביתו.

מה עשתה?

שלחה והביאה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות,

אמרה להן: פלוני ישא פלונית, ואת פלונית ישא פלוני.

לכאורה עמדה המטרונה בדיבורה. "אלף עבדים ואלף שפחות" הוא מספר אדיר שכונתו
להראות לא רק את עושרה של הגברת מציפורי אלא גם את בטחונה המוחלט ביכולתה לשדך
אנשים ולזונג זיווגים באופן מכני וטכני, כאשר יעלה הגורל, מה שעושה האלוהים במאות

הדורות שמאז הבריאה היא עושה בכיכול ב"לילה אחר", ובאחת; הן לגברים והן לנשים היא נותנת הוראה סמכותית חד-משמעית לא לסרב לשידוכים שהיא מסדירה להם. אך –

בבוקר באו אצלה,

זה פצוץ ראשו, זה שמוטה עינו, וזה שכורה רגלו.

זה אמר "אין אני רוצה את זו", זה אימרת "אין אני רוצה את זה".

וקטע מבדה זה מוכיח את מה שידוע היה לר' יוסי מראש: הזיווג הוא משימה מורכבת, ואי אפשר לעשותו כלאחר יד ובכוח הזרוע. גם המטרונה רואה כי המשימה איננה כה פשוטה לביצוע כפי שסברה:

שלחה לו ואמרה לו: יפה תורתכם, נאה ומשובחת.

אמר לה: לא כך אמרתי לך,

אם קלה היא בעיניך, קשה לפני המקום כקריעת ים סוף,

גדולתה של המטרונה היא בעובדה שהיא מיהרה להזמין אליה את ר' יוסי ולהודות כי אכן צדק. (אגב, בהרבה מסיפורי המטרונה כך הוא הסיוס, בהודאתה בגדולת ר' יוסי, חכמתו ותורתו.) ור' יוסי מצידו שב וחזר וטען כי "אם קלה היא בעיניך – קשה היא לפני הקב"ה כקריעת ים סוף". וכאן המקום ללבן את עניין הביטוי "קשה כקריעת ים סוף" ומשמעותו.

"קשה" – המשמעות הלשונית המדרשית

עיון במילון המצוין של אליעזר בן-יהודה, בערכים המוקדשים לפועל קשה ולשם התואר "קשה"⁴, מלמד כי יש למילים אלה משמעויות רבות ומגוונות, בלשוננו שלנו ובעיקר בלשון המקורות שהיא שונה במצט או בהרכב משלנו: קשה הוא ההפך מרך (כלומר עניין אובייקטיבי הניתן לבדיקה – מוצק ונוקשה), אך גם עניינים רבים שהם בתחום ההערכה הסובייקטיבית: דבר שלא קל לעשותו, עניין שלא קל להבינו, דבר אכזרי ורע, דבר לא נעים או בלתי נוח, ולעומת זאת – להפתעתנו – גם דבר שהוא בעל כח גדול ועוצמה רבה ולא דווקא בכיוון השלילי. דוגמה לשימוש אחרון זה הוא, דרך משל, המשפט "קשה היא התפילה שביטלה את הגזירה" (בראשית רבה ע"א כ, עמ' 822), כלומר התפילה חזקה ובעלת כוח גדול במיוחד ויש ביכולתה לשנות את גזירת האלוהים; וכן "קשה כוחן של צדיקים שיכולין לשמוע את קולו [של הקב"ה]" (תנחומא ויקרא א), כלומר כוח הצדיקים הוא גדול ויכולתם לשאת את קול האלוהים היא בעלת עוצמה מיוחדת. וכן נאמר בתלמוד הבבלי:

עשרה דברים קשים נבראו בעולם:

הר קשה – ברזל מחתכו,

ברזל קשה – אור מפעפעו [רש"י: "מרכבו"],
אור קשה – מים מכבין אותו,
מים קשים – עבים טובלים (= נושאים) אותם,
עבים קשים – רוח מפזרתן וגוי' (בבא בתרא י"ע"א).

הקושי שמדובר בו כאן איננו מוצקות פיזית, שהרי גם האש והעננים הם בין הדברים הקרויים כאן קשים – קושי אפוא הוא גם עוצמה וכח והשפעה חזקה על מי שבאים עמו כמגע. וכך נראה לי לפרש את "קשה כקריעת ים סוף": אין כוונת ר' יוסי לומר שקריעת הים או זיווג זיווגים הם דבר שקשה, מסובך ודורש מן הקב"ה מאמץ כדי לעשותם או לבצעם, אלא שהם דברים שרושמים אדיר והשפעתם עצומה. האדם סבור שהנישואין הם דבר קל ערך, פשוט, יומיומי ונדוש, שניתן אף לבצעו בדרכי כפייה (כפי שניסתה לעשות המטרונה), אבל לפני הקב"ה, בעיניו ולפי רעתו, מדובר בעניין שאיננו נופל בעוצמתו וברושמו מן הנס האדיר של בקיעת הים.

כיום סוף החזיר האלוהים את גלגל ההיסטוריה אחורנית, ומול הבריאה שבה נקוו המים למקום אחד ונראתה היבשה, חזרו המים כאן לאתגריהם. לקחת אשה מבית אביה ואיש מבית אביו, קריעתם ממקום גידולם, הצמדתם זה לזה בחינת "על כן יצוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשהו והיו לבשר אחד" (בראשית ב כד), הוא מעשה אדיר שרושמו על האדם צריך להיות כרושם קריעת ים סוף.

"שעה קלה" ו"קל בעיניך"

גם הביטויים "שעה קלה" ו"קל בעיניך", דורשים ביאור. וגם כאן מלמד אותנו מילוננו של בן-יהודה⁵ כי למילה "קל" יש בלשון חכמים כמה וכמה משמעויות, ואחת מהן היא: חסר ערך, חסר חשיבות, דבר שמזלזלים בו. כך, למשל, האמור במדרש "אל יהא לשון סורסי [= כלומר ארמית] קל בעיניך, שכתורה ובנביאים ובכתובים הקדוש ברוך הוא חלק לו כבוד" (בראשית רבה ע"ד יד, עמ' 871), וכאן "קל בעיניך" פירושו דבר שמתייחסים אליו בביטול, בחוסר כבוד. הוא הדין, למשל, באמור במדרש אחר: "אמר לו [הקב"ה למשה] גזרה היא מלפני שלא תעבור את הירדן ודבר זה היה קל בעיניו של משה, שאמר: ישראל חטאו חטאים גדולות כמה פעמים וכיוון שביקשתי עליהם רחמים מיד קיבל ממני אני, שלא חטאתי מנעורי, לא כל שכן כשתפלל על עצמי שיקבל ממני" (דברים רבה י"א ט). מסתבר ש"קל" ו"קשה" פירושה במקורות שונה לעתים מן המקובל בלשוננו. "קשה כקריעת ים סוף" לפי זה, פירושו "אדיר רושם ובעל מימד נסי כקריעת ים סוף". ופירושו זה של המאמר נראה לי תואם את מחשבתם של חז"ל. לא נראה לי שהם היו מסכימים לומר כי יש דבר שהוא קשה לביצוע ושהאלוהים חייב להשקיע בו מאמץ

רב – אין הדבר עולה בקנה אחד עם מחשבתם ועם דמות האלוהים שהציבו לפניהם, ואפילו בוויכוח עם אשה נזכרה לא היו מודים כי יש דברים שהאל מתאמץ ומתקשה לעשותם.

הנישואין והיוווגין הם אפוא דבר מרשים ואדיר כקריעת ים סוף, ולא פלא שהאל בכבודו ובעצמו עוסק בכך וגם לדידו של האדם מעשה הנישואין הוא פלא מרשים: "שלושה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים. דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה" (משלי ל יח-כ). ברוח דברי התכם מכל אדם, "דברים שנפלאו ממני", מציג בעל הסיפור את דרך הגבר בעלמה, את מוסד החיזור, האהבה, הנישואין וחיי הזוג, כמעשה של פלא מרשים.

זאת ועוד. הנישואין, שהם נס ופלא המרשימים את האדם, אינם הדבר היחיד שחכמים משווים אל קריעת ים סוף. להבדיל אלף אלפי הבדלות, הם טוענים, כי גם המעשה הפשוט היומיומי, הטבעי כל כך ושאף אין נוהגים לדבר בו בפרהסיא, עשיית הצרכים, אף הוא מן הפלאים המרשימים ביותר של הבריאה:

קשין נקביו של אדם כקריעת ים סוף, שנאמר "מִהָרַץ צִעָה לְהַפְתֵּן [ולא ימות לְשַׁתַּת]" (ישעיה נא יד) ונאמר אתריו "רָגַע הַיָּם וַיִּהְיֶה גִלְיוֹ (שם פסוק טו)" (פסחים ק"ח ע"א).

ומסביר רש"י כי כאשר האדם עצור וכואב ואינו יכול להזיזק לנקביו, הרי שפתיחתם לשם עשיית הצרכים הוא דבר שהוא לדידו של האדם נס ממש. ואולי אין צורך לדבר על אדם עצור בלבד, היינו מי שמתקשה בעשיית צרכיו, אלא אפשר לטעון כי מעשה יומיומי בגלוי זה הוא מפלאי הבריאה, והוא מרשים את מי שחושב עליו לא פחות מאשר האירוע הגדול של יציאת מצרים. האפשרות לקשר בין עניין גופני זה לבין נס המעבר בים סוף נובעת מן העובדה שבשני פסוקים סמוכים עוסק הנביא ישעיהו בהרגעת ים וגליו וכן בפתיחתו של "צועה", תיבה המתפרשת (כפי שמעיר נכונה המהרש"א בפסחים שם) כאילו נכתבה באל"ף ולא בעי"ן. בין כך ובין כך, בין השיטין שואל כאן המדרש האין הגוף האנושי, מנקודת מבט דתית כמובן, פלא על פלא? האם אין מתרחש לו לאדם בכל יום ובכל רגע של חייו נס אדיר, כשהקב"ה, כדברי התפילה, "מחדש בכל יום בטובו מעשה בראשית"? וכאן ראוי להזכיר את הברכה הנאמרת לאחר אותה פעולה אנושית שבה אנו עוסקים, לאחר עשיית הצרכים (גם כאן בנוסח אשכנז): "ברוך אתה ה' אשר יצר את האדם בתכמה וברא בו נקבים וקבים [כלומר: אברים פתוחים בגוף, להכנסת מזון, זרע או אוויר ולהפרשות שונות] תולדים תולדים [כלומר אברים סגורים כגון חלל הבטן או המוח]. גלר וידוע לפני קָסָא כְּבוֹדֶךָ, שאם יִפְתַּח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי אפשר להחייים ולעמוד לפניך. ברוך אתה ה' רופא כל בשר ומפליא לעשות". ברכה זו מציגה את הגוף האנושי ופעולתו היומיומית, גם זו שנעשית בצנעה, כאות לחכמת האל וגבורתו מכאן, ורואה בכל נשימה והתעטשות ואכילת מזון או עשיית צרכים עדות לפלא שבמעשה הבריאה ("מפליא לעשות") מכאן. בתלמוד הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ה, יד ע"ב) נאמר, כי היוצא מבית הכבוד צריך לברך "ברוך אשר יצר את האדם בתכמה". ברכת "יוצר האדם", כידוע, היא גם בין

הברכות הנאמרות בין שבע הברכות של החתונה, והרי לנו קישור מעניין בין שני עניינים שהזימד הגופני שלהם ברור: נישואין שעניינם בפרייה ורבייה ועשיית הצרכים שעניינם בקיום הגוף האנושי.

ועוד קובעים חכמים על דבר נוסף שהוא "קשה כקריעת ים סוף", כלומר מפלא ומרשים, אם רק מביטים בו נכונה. וכווננו לפרנסתו של אדם, או מה שקראנו לו "ממונו של פלוני לפלוני":

קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, דכתיב "נותן לחם לכל בשר" (תהלים קלו כה) וסמיך ליה "לגזור ים סוף לגזרים (שם פסוק יג)" (פסחים שם).

ומסביר רש"י: "נס גדול עושה לו הקב"ה למי שהוא נותן לו מזונתו כאשר עשה לישראל שקרע להם ים סוף". וגם כאן יסוד הדרשה בסמיכות שבמזמור בין הזכרת נתינת לחם לאנושות לבין הזכרת קריעת ים סוף. אמנם אין מדובר בפסוקים סמוכים (והיקשה על זה המהרש"א מבלי שפתר את הקושי), אך הבאתם יחד באותו מזמור די בה כדי לתת בסיס מדרשי לרעיון. בבידור נשמע כאן קולם של בני דורות שקשחה פרנסתם עליהם, דורות שראו בכל ארוחה המזדמנת לאדם נס אדיר וסייעתא דשמיא, ועם זאת – אם מתבוננים בדבר מנקודת מבט דתית הרואה את האלוהים במרכז התמונה – יש להבין שפלא גדול הוא וחסד אדיר הוא שזוכה לו האדם שפרנסתו מצויה. ובמקום אחר אומר המדרש כי "גדולה... [פרנסה] מקריעת ים סוף" (בראשית רבה כ ט, עמ' 193), ולומר זאת כנראה מכך ש"נותן לחם לכל בשר" מופיע במזמור אחרי "לגזור ים סוף לגזרים", כאילו בסדר עולה של נפלאות עסקינן.

באותו הקשר מקשר המדרש גם בין פרנסה ללידה: "קשה היא הפרנסה כפליים כלירה. בלידה כתיב 'בעצב תלדי בני' (בראשית ג יז) ובפרנסה כתיב 'בְּעִצְבוֹן הָאֲכָלְתָּהּ' (שם פסוק טז):" ובהמשך: "מה גאולה פלאים, אף פרנסה פלאים". והרי לנו קישור בין פרנסת האדם לבין נישואין והולדת ילדים, כשם שראינו גם קשר בין הנישואין לבין עשיית צרכים.

פרנסה, נישואין וצורכי הגוף

ובאמת, ראוי לשאול מה משותף לשלושה אלה – פרנסה, נישואין וצורכי הגוף – שעל כולם נאמר כי הם "קשים כקריעת ים סוף"; היינו – אם יתקבל פירושו למילה "קשה" – שהם נפלאים ואדירים ומרשימים כקריעת ים סוף? כל העניינים הנזכרים הם כמובן, עניינים שאנו רואים אותם סביבנו כמעשה יום ביומו והם נראים כה טבעיים לחיי האדם וכה מובנים עד שלא ניכר כי יש לאלהים חלק כלשהו בהם. המקורות מבקשים לטעון כי פעולות שונות יומיומיות של שינוי, העברה, חיבור או קריעה (כסף העובר מאדם לאדם, אשה היוצאת ממשפחתה ומצטרפת אל אדם אחר, פעולות המעיים) הם נסים גדולים לא פחות מאשר הנס האדיר של תולדות עם ישראל. אלא שחכמים יודעים כי "אין בעל הנס מכיר בניסו" (גדה לא ע"א; כלומר,

אין מי שמתרחש לו גם מודע לנטיים שהוא חי בגינם), ומה שנראה לכל כדבר מוכן וטבעי ופשוט גם הוא אחרי הכל, לדעתם ולשיטתם, גם של ממש.

ולסיום אעיר, כי עם הזמן התקבל הביטוי "קשה כקריעת ים סוף" כמשמעות שלפיה אכן מדובר בדבר קשה ומסובך ומורכב הדורש מאמץ וכוחות רבים. כך למשל משפט מתוך תשובות ר' יוסף בן משה מטראני, בן המאה ה"ז: "דברי הרא"ש חלוקין הרבה מדברי הרשב"א והר"ן וקשה לזווגן כקריעת ים סוף"⁶. במשפט זה כבר ברור כי הדובר משתמש בביטוי "קשה כקריעת ים סוף" כפי שהוא מקובל בלשוננו שלנו, היינו כתיאור של דבר מסובך הדורש מאמץ אדיר מעושהו – לפשר בין דברי הרשב"א ודברי הר"ן, המציגים עמדות מנוגדות, הוא מעשה קשה לכיצוע. כך עשה שימוש במטבע "קשה כקריעת ים סוף" גם הרב עובדיה יוסף, כשהסביר ב"קשה כקריעת ים סוף" את עניין הנישואין בעולם הישיבות שבו עסק.⁷

וכשם שהתגלגלו גלי הים בשעת קריעתם, וכשם שהלך סיפור ים סוף והתגלגל עם הדורות, מן המקרא אל הספרות שלאחריו, וכפי שים סוף עצמו הולך ומשנה את פניו עם הזמן, כפי שיכול לראות כל המבקר באילת, כך אירע לה גם למטבע הלשוני "קשה כקריעת ים סוף". שהפכה מביטוי המתאר נס ופלא בעל עוצמה והשפעה אדירות לביטוי המתאר מבמע קשה ומסובך הדורש ממבצעו כוחות מיוחדים.

6 שו"ת מהר"ט, חלק א סימן צד, ד"ה "ואם בנו".

7 לעיל, הע' 2.

8. הזוג מצידון, מעשה באשה אחת מצידון (פסיקתא דרב כהנא, פרשה כב)

פסיקתא דרב כהנא (על פי מהדורת מנדלבוים, ניו-יורק תשמ"ז, עמ' 327)

תנינן תמן: נשא אשה ושהא עמה עשר שנים ולא ילדה, אינו רשאי לבטל פיריה וריביה [משנה יבמות, פ"ו מ"ז]

1 מעשה בצידון באחד שנשא אשה ושהא עמה עשר שנים ולא ילדה, אהון לנבי רבי שמעון בן יוחי למשתבקה,

אמר לה: כל חפץ שיש לי בתוך ביתי מלי אותו ולכי לבית אביך.

אמר להם רבי שמעון בן יוחי: קשם שגזרוגתם מתוך מאכל ומשקת,

5 כך אין אתם פורשין זה מזה אלא מתוך מאכל ומשקה.

מה עשית [= עשתה]?

עשית קעדה גדולה ושפרתו יותר מבי ורמזה לשפחתה

ואמרה להן: מלי אותו לבית אבא.

בתצי הלילה נעור משנתו.

10 אמר להן: איכן אני נתון?

אמרה לו: לא כך אמרתה

כל חפץ שיש לי בתוך ביתי מלי אותו ולכי לבית אביך?!

וקרוך הוא אין לי חפץ טוב מפה.

ביון ששמע רבי שמעון בן יוחי כך,

15 נתפלל עליהם ונתפקרו.